

МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ТОМ • 1

ЗАГАЛЬНА МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

За редакцією професора, доктора медичних наук Г. Я. Пилягіної

NK
PUBLISHERS

Вінниця
НОВА КНИГА
2020

УДК 159.97:616.89(075.8)

М42

*Рекомендовано вченою радою НМАПО імені П. Л. Шупика
як підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів
(протокол № 5 від 10.06.2020 р.)*

Колектив авторів:

Г. Я. Пилягіна, О. О. Хаустова, О. С. Чабан, К. В. Аймедов, Ю. О. Асєєва, О. П. Венгер, Н. О. Дзеружинська, О. В. Зубатюк, В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омельянович, О. Г. Сиропятов, С. А. Чумак.

Рецензенти:

Напрєско Олександр Костянтинович, доктор медичних наук, професор, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, завідувач кафедри психіатрії та наркології.
Гринєвич Євгенія Геннадійовна, доктор медичних наук, професор, Національна медична академія імені П. Л. Шупика, професор кафедри загальної, дитячої та судової психіатрії і наркології.

Медична психологія : в 2-х т. Т. 1. Загальна медична психологія / [Г. Я. Пилягіна, О. О. Хаустова, О. С. Чабан та ін.] ; за ред. Г. Я. Пилягіної. – Вінниця : Нова Книга, 2020. – 288 с.

ISBN 978-966-382-850-3

Підручник “Медична психологія” складається з двох томів. У 1-му томі підручника висвітлені основні розділи загальної медичної психології. В ньому представлені розділи, які присвячені основним питанням щодо предмету та завдання медичної психології, короткого історичного нарису її розвитку, психічної діяльності та психічним процесам, нейропсихології, психології особистості й поведінки, віковій психології, видам і методам дослідження та медико-психологічної допомоги.

Даний підручник відповідає навчальним планам та програмам з медичної психології додипломного та післядипломного рівнів освіти та надає можливість набути знання впродовж навчання за цією спеціальністю.

Призначений для студентів медичних вищих навчальних закладів, інтернатури, магістратури та спеціалізації з медичної психології, а також для безперервного професійного навчання в межах післядипломної освіти.

УДК 159.97:616.89(075.8)

ISBN 978-966-382-850-3

© Колектив авторів, 2020

© Нова Книга, 2020

Зміст

Колектив авторів	6
Передмова	7
1. Медична психологія, її предмет та завдання. Організація медико-психологічної допомоги населенню	8
1.1. Предмет та завдання загальної та медичної психології. Роль психології у професійній діяльності медика (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	8
1.2. Основи організації медико-психологічної допомоги та сучасний стан медико-психологічної служби в Україні (Г. Я. Пилягіна)	10
2. Короткий історичний нарис розвитку медичної психології (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна)	17
3. Психічна діяльність та психічні процеси	24
3.1. Загальна характеристика психічної діяльності (Г. Я. Пилягіна)	24
3.1.1. <i>Поняття психіки, її функцій, психічної діяльності та її явищ</i>	24
3.1.2. <i>Процес психічної діяльності. Вищі психічні функції</i>	26
3.1.3. <i>Загальна характеристика психофізіологічної основи вищих психічних функцій. Сигнальні системи ЦНС</i>	29
3.2. Окремі психічні процеси психічної діяльності (вищі психічні функції)	33
3.2.1. <i>Відчуття</i> (Г. Я. Пилягіна)	33
3.2.2. <i>Сприйняття</i> (Г. Я. Пилягіна)	37
3.2.3. <i>Увага</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	40
3.2.4. <i>Мислення</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	43
3.2.5. <i>Уявлення і уява</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	48
3.2.6. <i>Мова та мовлення</i> (Г. Я. Пилягіна)	50
3.2.7. <i>Пам'ять</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	55
3.2.8. <i>Емоції та почуття</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	60
3.2.9. <i>Психомоторна активність</i> (Г. Я. Пилягіна)	68
3.2.10. <i>Воля та вольова діяльність</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна) ..	74
3.2.11. <i>Інтелект</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна)	79
3.2.12. <i>Свідомість та самосвідомість</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	83
4. Нейропсихологія (Г. Я. Пилягіна)	90
4.1. Історія розвитку та сучасна нейропсихологія	90
4.2. Понятійний апарат нейропсихології	95
4.3. Методи дослідження та діагностики порушень вищих психічних функцій у нейропсихології	98
5. Психологія особистості	106
5.1. Особистість. Структура, розвиток та здібності особистості. Я-концепція. Гармонійні і дисгармонійні особистості (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	106
5.2. Темперамент і характер (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	116
5.3. Механізми психологічного захисту особистості (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак) ...	124

6. Психологія поведінки та соціальної активності	133
6.1. Поведінка: її чинники, елементи та наукові напрямки її вивчення (Г. Я. Пилягіна)	133
6.2. Особистісна та соціальна активність і соціальна діяльність (Г. Я. Пилягіна) ..	137
6.3. Поведінка в міжособистісних взаєминах (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	140
6.4. Долаюча поведінка (Г. Я. Пилягіна)	147
7. Вікова психологія	153
7.1. Загальні положення про вікову психологію (Г. Я. Пилягіна)	153
7.2. Загальна характеристика психічного розвитку і формування людини (О. П. Венгер)	155
7.3. Психологія окремих вікових періодів (О. П. Венгер)	162
7.3.1. Психологія дитинства і дорослішання	162
7.3.2. Психологія старіння	168
8. Методи дослідження в медичній психології	172
8.1. Загальні підходи у проведенні досліджень у медичній психології (Г. Я. Пилягіна)	172
8.2. Окремі методи дослідження, що застосовуються в медичній психології	176
8.2.1. Психологічна керована бесіда, психологічне, клінічне інтерв'ю (О. П. Венгер)	176
8.2.2. Анамнестичний метод дослідження (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович) ..	183
8.2.3. Методи експериментально-психологічного дослідження (Н. О. Дзеружинська, О. Г. Сироп'ятов)	188
8.2.4. Методи дослідження психічних процесів та станів (Н. О. Дзеружинська, О. Г. Сироп'ятов)	193
8.2.5. Методи експериментально-психологічного дослідження особистості, темпераменту і характеру (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович)	202
9. Види і методи медико-психологічної допомоги	215
9.1. Загальні уявлення про види і методи медико-психологічної допомоги (Г. Я. Пилягіна)	215
9.2. Психологічне консультування (Г. Я. Пилягіна)	217
9.3. Медико-психологічна корекція (Г. Я. Пилягіна)	221
9.4. Психотерапія. Основні форми, напрями та методи	225
9.4.1. Загальне уявлення про психотерапію. Основні етапи історії її розвитку як науки (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак)	225
9.4.2. Основні фактори дії психотерапії та форми її застосування: індивідуальна, групова та сімейна (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак)	229
9.4.3. Психодинамічний напрям у психотерапії: класичний психоаналіз З. Фрейда, аналітична психологія К. Г. Юнга (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк)	235
9.4.4. Когнітивно-поведінковий напрям у психотерапії та його провідні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк)	240
9.4.5. Сугестивний напрям у психотерапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк, С. А. Чумак)	246

9.4.6. Екзистенціально-гуманістичний напрям у психотерапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк, С. А. Чумак).....	253
9.4.7. Напрямок тілесно-орієнтованої психотерапії (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк).....	264
9.4.8. Напрямок арт-терапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк).....	268

ситуацію), на її сьогодення та можливість попереджати подібні труднощі у майбутньому (на відміну від багатьох видів психотерапії, орієнтованих на поглиблене вивчення минулого людини);

- орієнтованим переважно на проблеми, що виникають у взаємодії особистості й середовища (проблеми міжособистісних стосунків, проблеми прийняття рішень і вирішення важких життєвих ситуацій);
- короткостроковою психологічною допомогою (тоді як психотерапія зазвичай є довготривалою роботою — від місяців до кількох років);
- орієнтованим на активніший

прояв позиції консультанта як особистості щодо життєвих труднощів та актуальних проблем людини (пацієнта), хоча і без будь-якого нав'язування їй психологом особистісних поглядів, цінностей чи рішень (на відміну від багатьох видів психотерапії, орієнтованих на відсторонену позицію терапевта у взаємодії з клієнтом);

- спрямованим на зміну актуальної поведінки, реорганізації міжособистісних стосунків і потенційний розвиток особистості (на відміну від психотерапії, яка націлена на внутрішні конфлікти особистості та глибинну особистісну трансформацію).

Питання для самоконтролю:

1. Що таке психологічне консультування?
2. Яка основна мета психологічного консультування?
3. Яким є основне завдання психологічного консультування?
4. Які особливості психологічного консультування ви знаєте?
5. Що можна вважати ефективним результатом психологічного консультування?

9.3. Медико-психологічна корекція

Г. Я. Пилягіна

Медико-психологічна корекція — це окремий вид психологічної допомоги, який включає в себе психологічні заходи спрямованого впливу на психологічну структуру особистості з ціллю забезпечити її повноцінне або максимально можливе особистісне і соціальне функціонування при наявності

у людини будь-яких ситуативних та міжособистісних проблем, захворювань, найперше соматичних (у деякій мірі — при психічних розладах) або з профілактичною метою запобігання виникнення чи загострення хвороб. Медико-психологічна корекція також спрямована на формування у людини

потрібних психологічних якостей для реалізації її особистісного потенціалу, підвищення її соціалізації й адаптації до умов життя, що постійно змінюються. Як окремий вид психологічної допомоги вона застосовується за допомогою патопсихологічних особливостей психологічного розвитку дитини.

Суттю медико-психологічної корекції є саме корегування порушень когнітивно-емоційної сфери особистості чи її поведінки, тобто те, що має на увазі психологічна корекція у загальному сенсі, але в умовах надання медичної допомоги. Сам термін "психологічна корекція" набув поширення на початку 70-х років.

На даний час в Україні з введенням фаху лікар-психолог обрано сумісну можливість фахівцю надавати саме медико-психологічну корекцію як спрямований психологічний вплив на людину, який реалізується насамперед у медицині. Оскільки біопсихосоціальна парадигма етіопатогенезу психічних розладів враховує вплив усіх факторів (біологічного, психологічного та соціального) на розвиток будь-яких психофізичних порушень, то значення психологічного фактора в етіопатогенетичному розвитку того чи іншого захворювання обумовлює **завдання та методи впливу при застосуванні медико-психологічної корекції** як форми саногенного (оздоровлюючого) та адаптивного впливу на психіку, а через психіку — на організм у цілому. Окрім об'єкта впливу, важливим критерієм визначення медико-психологічної корекції є засоби впливу, а саме — психологічний підхід. Це особливий вид міжособи-

стісної взаємодії, при якому пацієнтам надається професійна допомога психологічними засобами при вирішенні виникаючих проблем і труднощів психологічного характеру в умовах надання медичної допомоги при будь-яких захворюваннях.

Психологічні підходи, що використовуються при застосуванні медико-психологічної корекції, включають міжособистісну взаємодію, психологічні засоби вирішення особистісних проблем і конфліктів, сприяння покращенню чи відновленню когнітивних процесів, емоційно-поведінкових патернів у міжособистісних стосунках, мотиваційні установки тощо.

Корекційний вплив при медико-психологічній корекції — це вид клініко-психологічного втручання (інтервенції), яке характеризується певними цілями, відповідним вибором засобів впливу (методів) на тлі їх теоретичної обґрунтованості та емпіричної перевірки. Розрізняють такі групи методів впливу при медико-психологічній корекції, які спрямовані на:

- посилення адаптивної регуляції ВПФ, розвиток емоційного самоконтролю, покращення психічної саморегуляції в умовах актуального психофізичного стану людини та/або наявної хвороби;
- пошук вирішення конкретної проблеми чи адаптації до актуальної ситуації (зокрема, це принципово при первинному діагностуванні важкої хвороби, а також при виникненні важких ускладнень захворювання чи несподіваних його рецидивів);

→ загальну корекцію особистісних мотиваційних настанов, цінностей, світогляду і ставлення до свого життя (в тому числі за наявності хронічної та/або важкої хвороби чи в ході одужання).

За способом корекційних впливів медико-психологічна корекція поділяється на директивні та недирективні види.

Теоретична обґрунтованість є основною характеристикою медико-психологічної корекції як психологічної інтервенції, оскільки саме теоретичний підхід визначає цілі і засоби, характер і специфіку корекційного впливу. Теоретичною основою медико-психологічної корекції слугують наукові дослідження у психології (медичній психології), психологічні теорії та концепції, які розкривають психологічний зміст понять “норма” та “патологія” і формують систему методів впливу на психіку хворого.

Попри всю різноманітність підходів при здійсненні медико-психологічної корекції, існує три основних напрямки, які є теоретико-практичним базисом підходів до корекційного впливу (інтервенції, втручання), а також є базисними у психотерапії: психодинамічний, поведінковий і підхід розвитку особистісного досвіду. Ці напрямки корекційного впливу відповідають трьом основним напрямкам психології: психоаналізу, біхевіоризму і екзистенційно-гуманістичній психології. Кожен з них характеризується своїм власним підходом до розуміння особистості, особистісних порушень та інтерпретацією психогенезу психічних розладів соматичних хвороб чи хворобливих станів, що

безпосередньо пов'язані з системою психологічних мотиваційних установок особистості (психосоматичних розладів).

Мета надання медико-психологічної корекції — це корекція ставлення людини до труднощів у її житті, психотравмуючих обставин, певної хвороби, на яку страждає пацієнт, і проблем, що її викликають або впливають на стан пацієнта (від “глухого кута” до “вибору рішення”). Ця мета може бути досягнута завдяки вирішенню основних **завдань при проведенні медико-психологічної корекції**, до яких можна віднести наступне:

- розширення свідомості та підвищення психологічної компетентності людини;
- підвищення її стресової та кризової толерантності; розвиток реалістичності та плюралістичності світогляду;
- формування адаптивної й конструктивної позиції щодо реальних умов життя та/або наявності хвороби, на яку страждає пацієнт;
- емоційна підтримка та увага до переживань особистості щодо ситуації та/або стану, в якому вона перебуває;
- опрацювання навичок якомога повноціннішого існування в умовах психотравмуючої ситуації та/або наявності хвороби, вироблення готовності до творчого освоєння свого стану і всіх можливостей, які є в її житті;
- посилення відповідальності людини за власну поведінку в умовах реальних обставин життя.

Важливим моментом в уточненні та реалізації завдань і методів при проведенні медико-психологічної корекції можуть бути обставини (психотравмуючого впливу), в яких опинилася людина, та особливості хвороб чи розладів і, безумовно, наявних особистісних і соціальних ресурсів. Зокрема, слід враховувати, як впливають на стан людини порушення у функціонуванні окремих ВПФ та психічної діяльності в цілому, фактори навколишнього середовища, етіологічні й патогенні фактори виявленого розладу, психологічні особливості пацієнта, обумовлені його конституцією і преморбідними особистісними властивостями. Якщо йдеться про важке захворювання, при проведенні медико-психологічної корекції треба визначити та враховувати: чи є природа соматичної або психічної патології переважно функціональною, чи органічною; чи реактивною, чи процесуальною є форма перебігу розладу; а також чи має місце оборотність хворобливих явищ, чи вони є незворотними з точки зору функціонування окремих систем організму, окремих ВПФ чи психічної діяльності в цілому.

Можна визначити наступні **етапи проведення медико-психологічної корекції**:

1. Встановлення контакту.
2. Надання пацієнту можливості виговоритись.
3. Надання пацієнту емоційної підтримки та інформації про позитивні та негативні аспекти його стану, хвороби та проблем, що виникли чи існують у його житті.

4. Спільне з пацієнтом переформулювання ставлення до хвороби і життєвих проблем.
5. Формування реєстру можливих рішень щодо стану хворого або вирішення його конкретних проблем.
6. Вибір рішення щодо актуальної ситуації (стану хворого) або стратегій поведінки, оптимальних з точки зору пацієнта.
7. Супровід пацієнта в опрацюванні нових стратегій поведінки або рішенні щодо конкретних обставин життя.
8. Завершення курсу медико-психологічної корекції з підведенням підсумків спільної роботи з пацієнтом.

Ефективність проведення медико-психологічної корекції визначається насамперед її якістю, своєчасністю й адекватністю. Крім того, результативність медико-психологічної корекції залежить від ступеня відповідності психокорекційної роботи стану пацієнта, його індивідуальним особливостям та контексту його життя. При підведенні підсумків проведеного корекційного втручання важливо визначити характер позитивних чи негативних змін (або їх відсутність) у стані людини, ступінь збереження чи втрату її функціональних можливостей та соціальних компетентностей, наявність усвідомленої стратегії вирішення виниклих питань, а також здійснених кроків у цьому напрямку тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке медико-психологічна корекція?
2. Що таке корекційний вплив при медико-психологічній корекції?
3. На що спрямовані методи впливу при проведенні медико-психологічної корекції?
4. Визначте мету та завдання медико-психологічної корекції.
5. Які етапи проведення медико-психологічної корекції ви знаєте?

9.4. Психотерапія. Основні форми, напрями та методи

9.4.1. Загальне уявлення про психотерапію. Основні етапи історії її розвитку як науки

Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак

Психотерапія (*ψυχή* — душа, *θεραπεία* — зцілення, медичне лікування) — галузь на стику медицини і психології, яка характеризує форми та методи впливу на людську психіку, діяльність і поведінку. Це комплексний вербальний і невербальний вплив на емоції, судження, самосвідомість людини, спрямований на поліпшення психічного здоров'я, психологічного стану й самопочуття та благополуччя індивіда, поліпшення його міжособистісних стосунків і соціальних навичок завдяки конструктивній зміні проблемної поведінки, неадаптивних переконань, думок та/або емоцій.

Особливістю психотерапії є її своєрідне місце серед різновидів професійної допомоги людині. На пострадянському просторі вона організаційно належить до медичних спеціальностей і потребує базової медичної освіти, проходження інтернатури з психіатрії або терапії (неврології), після чого можна отримати спеціалізацію з психотерапії. З іншого

боку, в більшості західних країн психотерапія традиційно була напрямком практичної психології, тому там психотерапевтами після спеціальної додаткової підготовки можуть також стати спеціалісти-психологи. Такий подвійний підхід до розуміння діяльності психотерапевта зберігається до цього часу. Але в останні роки в Україні психотерапевтом може стати і лікар-психолог, і психолог з немедичною освітою після відповідного навчання за освітніми програмами. Згідно зі Страсбурзькою декларацією Європейської асоціації психотерапії 1990 року, сучасне поняття психотерапії визначено так:

- Психотерапія є особливою дисципліною, заняття якою являється собою вільну і незалежну професію.
- Психотерапевтична освіта вимагає високого рівня теоретичної та клінічної підготовленості.
- Гарантованою є різноманітність терапевтичних методів.